

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Adatok a Zemplén megyei cigányság XVII–XVIII. századi történetéhez

Az elmúlt években, évtizedben sokat írtak a magyarországi cigányságról. Sok vita volt az Élet- és Irodalom, a Valóságban¹ alaposan elemző jó tanulmányok, egész kötetek jelentek meg, amelyek bemutatták, összefoglalták a különböző – néha egymásnak nagyon is ellentmondó – véleményeket a cigányságról. Szenvedélyesen vitáztak értük, mellettük, türelmetlenül szóltak ellenük. Nehéz őszintén szólni róluk, úgy, hogy meg ne bántódjanak elmarasztaló szavakért, hiszen az értük, velük együtt született jó szándékok, tettek, fontos döntések ellenére is van társadalmi gond velük, legjobbjai is érzik, hogy még kevés az eredmény, még van tennivaló. A viták főleg jelenük kérdéseiről, életmódjukról, élet-szemléletükről, nyelvükről, jövőjükéről folynak, múltjukról kevesebbet tudnak, bár az újabb tudományos kutatás sokat felderített, megvilágított, tényekkel bemutatott. A zempléni cigányságról összefoglalóan még nem jelent meg cikk, tanulmány, a közölt 1-2 adat az országos egészhez igazodó.

Zemplén vármegye levéltárából a most közölt adatok hű képet adnak korabeli életükről, létszámukról, a hatóságok ellenük hozott országos, megyei és helyi intézkedésekről. Az iratokból általában működésüknek, tevékenységüknek árnyoldalai tűnnek ki, a különbözőségük, a nyughatatlanságuk, a régi társadalomban eleve alárendelt szerepük. A levéltár olyan érdekes adatokat is megőrzött, mint pl. esküformájuk XVII. sz. elejéről és 1680-ból, régi ragadvány- vagy csúfolódó neveiket, mesterségeiket, szervezetüket a vajdák XVII–XVIII. sz.-i szerepét, de főleg a nagy kiszolgáltatottságukat.

A zempléni cigányság XVII. sz.-nál régebbi történetére nem állnak rendelkezésre írásos feljegyzések. A megjelenésük itt is akkorra tehető – vagy valamivel későbbre – mint az országban általában, a XV. sz.-ra, mikor a török támadások elől szivárognak be a Balkánról. Kezdetől azt hitték róluk – mint több szakirodalmi cikk vallja, mivel maguk is azt hangoztatták – hogy Egyiptomból menekült keresztények. Ez a téves felfogás szerepel a Thurzó György 1616. évi menlevelében, 1630. körüli és a Zemplén megyei hatóságok által előírt XVII. sz.-i esküjük szövegében is, egyiptomi fáraók ivadékának, népének tekintve őket. Az újabb irodalom tisztázta indiai eredetüket, származásukat.

Magyarországon a XV. sz.-tól találunk olyan okleveleket, amelyben Cigány nevű jobbágyok szerepelnek, Cigányi vagy a Zemplén megyei Cigánd falvokról van említés. Szirmay Antal Cigánd falunevét és lakosait a cigánynép névvel azonosítja, azt vallja, hogy a tárkányi várhoz tartozó cigánykóvácsok telepedtek meg itt először,² mások viszont a falu nevét személynevből következtetik. Zsigmond király 1424. évi oklevele adott először menedéket egy bizonyos László nevű magát vajdának nevező cigánynak és csoportjának.³ Később Hunyadi Mátyás és II. Ulászló idejéből maradtak fenn hasonló menlevelek hazánkban.

Európában, főleg Nyugaton a vándorló cigányság hamar összeütközésbe került a lakossággal, üldözni kezdték őket. Franciaországban vérdíjat tűztek ki fejükre, I. Frigyes porosz király rendeletet adott ki a cigányüldözésről. Angliában tömeges mészárlást végeztek köztük, egyes német fejedelemségekben a férfiakat gyilkolták le, a nőket meg-

vesszőzték, homlokukra tüzes vassal bélyeget sütöttek. Lengyelországban számúzték, aki cigányt fogadott házába, talán ezért az üldöztetésük miatt innen lopakodtak be a nyugodtabb életet, a létezésüket biztosító magyar földre, Zemplénbe is. Magyarország az európai államok közül a legemberségesebb bánásmóddal élt a cigányokkal, itt nem volt általános, intézményes cigányüldözés. Kevesebb a boszorkányperek vádlottjai között a jövőmondó cigányasszony, bár tolvajok, csalók, rablók között több cigány is szerepel a zempléni törvényszéki perekben.

A magyar hatóságok, főemberek elnézőek voltak a cigányokkal szemben, sőt támogatták is őket. Thurzó György nádor 1616-ban oltalomlevelet adott a zempléni Ferenc nevű cigányvajdának és népének: „Bethlemfalvi Thurzó György gróf, Magyarország nádorispánja és a kunok bírása az egyháznagyoknak, báróknak, fő- és alispánoknak stb. összesen és egyenkint. Midőn az ég madarainak megvannak fészkeik, a rókáknak lyukaik, a farkasoknak rejtekeik, az oroslánoknak és medvéknek barlangjaik és minden állat rátalál vackára, a nyomorult egyiptomi nép azonban – akiket cigányoknak nevezünk – nyomorult bizonyára, mert akar annak a kegyetlen Fáraónak zsarnoksága miatt, akar a végzetnél fogva, régi szokása szerint a községekben kívül földeken és réteken rongyos sátrak alatt töltik keserves életüket és öregek és ifjak, fiuk és csecsemők záport, fagyot s a legnagyobb hőséget a szabadban kénytelenek elviselni, semmi földbirtokuk, városaik, váraik, községek, hajlékaik nincsenek, de vagyont nem ösmerve, bizonyos lakóhely nélkül bolyongva, minden nemesebb cél nélkül a szabad ég alatt, az üllöt, harapófogót, kalapácsot forgatva keze munkájával keresi napokra és órákra ételmét, ruházatát stb. Ugyanazért könyörületre és minden pártfogására méltónak tartván e népet intünk és megkeresünk titeket, hogy valahányszor az egyiptomi népségnek valamely csoportja, kivált pedig jelen iratunk előmutatójának, Ferenc vajdának, törzse nem utolsó ivadékának, alárendelt és vezetése alatt vándorló cigányai, gyermekeikkel, családjaikkal, sátorokkal, üllőkkel stb. uradalmaitokon- birtokaitokon megszállanak, sátraikat ott felütnék, őket úgy személyekben, mint vagyonaikban minden erőszakon háborgatók és zaklatók ellen ótalmazni és megvédeni sziveskedjétek és tartozzatok. Kelt Bichae (Bittse?) 1616. febr. 20-ik napján. Thurzó György gr. Závodszy György titkár.”⁴

A fenti menlevélhez hasonló az Eszterházi Miklós által 1630-ban kiadott parancsolat, amelyben Gáll István és Zakadaty Péter nemesek felügyeletére bízzák 8 vármegye, köztük Zemplén megye cigányságának vajdáit és tagjait. „Mi Groff Galantai Ezterhasi Miklós, Frakno Váranak és tartományának eöreökeös Groffia Magyar Országának Nádor Ispanya Szentelt Vitéz, az kunoknak feő Biraia, Sopron, Zoliom és Beregh Vármegyeknek feő Ispanja az fölséges és hatalmas Romai Chaszarnak Magyar, es Cheh Országoknak, koronas Kiralyanak, titkos Tanacha, s magyar Országban Heltartoya. Adgyuk tuttára mindeneknek az kiknek illik, ez levelünknek rendiben. Hogy noha, az Czigán Nemzetségnek ellene, ennehany rendbéli Országunk vegezésy vannak, az kire nézve, meltán büntetéssel köllene inkább hozzátok lennünk, mint vallami gondviseléssel és oltalommal. Mindazonáltal, mivel hogy mind eddigh, az Nemes Országghben szenvette hazankban ököt, látván az eő nyomoruságos és falukon 's házakon kívül valo sanyaru es gyalázatos életeket 's lakásokat; köniörülvén annakokaért mys raitok, hogy annival mégis iob és bizonyosb rendben lehessenek es ala's föl iartokban's buidosásokban, legyen kitől fügyenek. Az egész Ungvár, Zempliny, Abauyvar, Borsod, Bereg, Szatmar, Zabolch, es Ugocha Vármegyékben levő Cziganyokat, kik buydosván Sátorok alat, egyéb emberek társáságán kívül lakoznak. Attuk es rendeltük az föllyül meghyrt Palatinussagunknak avagy Nador Ispansagunknak tiztiből, az vitézlő Gáll István es Zakadaty Péter ala, kemeny büntetés alat hagyvan es parancsolván, minden rendbéli Czigány Vaidáknak es azok alatt leveő Czigányoknak, hogy mindenben engedelmesseik legyenek hozzaiok, es mi akaratunkból s rendelésünkől való gondviselőyöknek, avagy feő Vaydaioknak ösmeriek es tarchak

őket, kiben hogy senki közüllök egyebet semereszellyen chelekedni, megis paranchollyuk ez levelünknek ereye által. Keölt az mi kis martoni Varunkban pünkösöd havának Tizenhetedik napjan ezerhatszáz, harmincz esztendőben.

Groff E. Miklos

Njcky János⁵

Szirmay szerint a zempléni cigányság utolsó vajdája Dobay Márton volt, mivel a Helytartó Tanács 1758-ban kiadott rendszabásában megszüntette a nemesi vajda (pártfogó) szerepét, felügyeletét az egységes községi közigazgatás rendszerében a falusi bírák és előljáróságra bízta a közvetlen irányításukat.⁶

Mária Terézia királynő 1760-ban létrehozta a „Departamentum Zingarorum”-ot, amelynek feladata rendeletekkel, utasításokkal szabályozni az egész ország cigányságát, megszabni a vármegyék feladatait, néha védelmet adni számukra, szigorúságot, következetességet beszivárgásuk ellen és az itt élők letelepítését, beilleszkedésüket. Összeírták Zemplén vármegye cigányságát többször is felsőbb utasításokra. Az említett cigányügyi osztály 1785-ig működött a Helytartó Tanács segítségével, majd a feladatát a II. József-féle rendőri ügyosztály és 1786-tól az úrbéri ügyosztály vette át.⁷

Hazánkban a cigányság sorsának megjavítására átfogó intézkedést Mária Terézia 1768-ban kiadott *Regulatio Zingarorum* – cigányügyi rendelet – hozott. Ebben a zempléni cigányságot is kötelezte a letelepedésre, megélhetést, kenyérkeresetet biztosító foglalkozásra, mesterségekre, maguk és gyermekeik megfelelő öltözködésére, az alapismeretek megtanulására. II. József körleveleiben többször megújította ezeket az intézkedéseket.

A Thurzó és Eszterházy-féle pártfogás mellett azonban főleg a XVIII. sz.-ban a nagyobb létszámú megjelenésük után Zemplén vármegye hatóságainak, de a városoknak, községeknek is sok bajuk volt a cigányokkal. Általában ha írásos említés, adat van rájuk, mindig rossz hírikről, csavargásukról, lopásukról, rablásokról, veszekedéseikről, gyilkos tetteikről, vagy ezek gyanújáról van szó. Néhány jellemző példa Zemplén vármegye büntetőtörvényszékének adataiból: 1728-ban Ladamócon, Szomotoron elkövetett lólopásuk.⁸ 1735-ben Cigány Matyi nevű cigány pere berzéki gyermekgyilkosságáról.⁹ 1757-ben Terebesen és környékén cigány bűnbanda garázdálkodott.¹⁰ 1758-ban Alsódobszán, Aszalón raboltak, fosztogattak.¹¹ Az 1762. évi tokaji Anna-napi vásárban nagy verekedést csaptak.¹² 1790-ben egy olaszliszcai körlevél adta hírül, hogy „... Vég Ardó Helysége Kovácsánál Igor Istvánnal meghálván egy obsitos újmagyar Kaló Gyurka egy cigány menyetskével... ki kártyát szokott hánni és azzal ámittya az embereket...” Holmikát lopott el... Ezen el múlt farsangban már Pálháza nevezetű Helységben szint ilyen lopást vitt véghez... ahol Czigányok vagynak azoknál kell keresni, mivel többnyire azokhoz szokott szállani és azoknál tartózkodik.”¹³ A nagytoronyai lakosok azért panaszkodtak és kérték a vármegye segítségét a nyomozáshoz, mivel a kovácsuknak felfogadott Váradai János nevű cigány a község bírájától felvette pénzbeli bérért előlegként és nyomtalanul eltűnt.¹⁴

Cigány bűnözők büntetése általában nagyobb volt, mint bűneik, a hatóságok szigorúbban jártak el velük szemben, mindig elrettentő ítéleteket akartak hozni ellenük. A hegyaljai városok tanácstörvényszékéi előtt, de a megyetörvényszéken lefolytatott büntető perekben ez a túlbüntetés érezhető.

Zemplén vármegye saját hatáskörében többször hozott rendeletet már a XVII. sz.-ban is a cigányok ellen, főleg kitoloncolásukra, letelepítésükre, kötelező munkavállalásukra. 1742-ben megtiltotta vándorlásukat, illetve a megyebeli vándoriparosoknak engedte meg azt: „... Más vármegyéből való Czigányoknak a’fel és alá való járás és faluzás sem Passussal sem anélkül meg nem engedtetik, hanem ezen Nemes Vármegyebeli Czigányok, ezek is csak azok, kik kovács és rézműves munkát és szántó vető embereknek hasznos

szolgálatot tehetnek Földes Urai vagy az helység hiteles Passusi mellett a Vármegyében faluról falura admitáltathatnak.”¹⁵

1753-ban Szabolcs, Ung és Zemplén vármegyei közös elhatározás, többszöri levélváltás született e megyék cigányságának egymás területére történő vándorlásának megakadályozására. „Az Czigány Nemzetnek megszokott csavargásából következő sok lopásoknak és kárvallásoknak meg előztetésére szükséges szomszédságos Levele vételével méltán emlékeztetünk, hogy azoknak származását egyenlő köz akarattal tilcsuk és amenyire lehet mindenképen tartóztassuk. Minthogy pedig azon ragadozó nemzetnek vándorlása Dominális Tiszteknek Passualissok mellet töbnyire gyakoroltattni tapasztaltattnak. Ara való nézve ebben is az közjönak és belső nyugodalomnak meg tartására czélozó Nagyságtok Kegyelmetek nekünk attyafiságosan és szomszédságossan jelentett Rendeléséhez képest mi se mulattyuk el mind azokat, kiket illet az Passualisoknak ki adásáról meg intenünk és azon kár tevő Nemzetre kemény gondot viseltetnünk . . .”¹⁶

1758-tól a Helytartó Tanács többszöri leiratban kérte Zemplén vármegyét a cigányok ügyeivel való foglalkozásra, melyek nyomán ilyen közgyűlési határozatok születtek, melyeket a szomszédos megyéknek tudomásulvétel céljából megküldtek: „Sátor-Alja-Újhelyben Februáriu Havának 27 Napján tartott Generális Gyülésünkben . . . olyatén dispositiokat tettünk, hogy csupán csak a Magistratualis Tiszteknek passusával az Lakos és Házas Czigányinknak, akik marhával szoktanak kereskedni Nagyságotok és más Nemes Vármegye Gremiumában esendő határookra lehessen excurálni . . . az vásáros helyeknél tovább ne vándorolhassanak. Kihez képest kivántuk Nagyságtokat Kegyelmeteket szomszédságos és attyafiságosan kérnünk, hogy említett cigányinkat kik is más csavargó cigányoktól meg különböztetni fellyebb meg irt Magistratualis Tiszteink passusával magok Gremiumában esni szokott Vásárokra leendő meneteleket és igaz kereskedéseket meg engedni ne terheltessenek. Mi is Nagyságtok Gremiumában levőkkel hasonlót cselekedni el nem mulatjuk . . .”¹⁷

Hasonló tartalmú körleveleket küldött Zemplén megye: „Az Fölséges Helytartó Királyi Magyar Tanácsnak az kóborló lopásokra és csalárdságokra hajlandó cigányoknak megh szorittatások és megh határozottatások végett minémü parancsolattya . . . az olyaténok (ti. cigányok) kik Földes Urat ismerni Telkekre szállani és bizonyos lakó helyett magoknak választani, aztat megh tartani nem akarnak, ugy hiteles Passus nélkül Vármegyénkben bé jöni kívánó idegen cigányok megyénktől azonnal leendő kikergetésük büntetése alatt távozzanak, így magunkat és népünket csalárdságos kártételtül valamennyire megh mentessük megh tenni ell tökélettük.”¹⁸

A hegyaljai városoknak küldött körlevélben az alábbi javaslatot adták: „Tudva lévén melly sok károk történnek az cigány nemzetnek természetes kóborlásaiból és neki szokott cseréléséből, mellynek eltávoztatására való nézve rendeléseket tettünk, hogy semminémü idegen és kóborló cigányok vármegyénkben faluzni ne merészeljen, és ha melly találtatik, azonnal Helységükből ki kergettessék, az után pedig megh fogadtatván az lovátul ha találtatik nála megfosztatván megh is büntetessék . . . A Vármegyénkben lakó cigányságh mellynek lova ha volna aztat három holnapok alatt el adni el ne mulassa, másképpen az terminus ell mulván confiscáltatni fogh, ez után pedig senkinek lovat tartani szabad ne légyen . . . Ugy itéljük ha ilyen formán az szemes cigányság megh szorittatik üdővel az kártételre való hajlandóságok változtathatnék.”¹⁹ Még határozottabb szigorítások történtek 1760-tól, mint Abaúj vármegye átiratában tette: „Czigányainkat az Faluról falura való járástól tellyességgel el tiltottuk, kivált az vásároktól . . . Semmiféle cigánynak vásárra hat forint büntetés alatt szabad ne légyen menni . . .” Zemplén megye a pénzbüntetést, amit behajthatatlannak ítelt, testi büntetésre változtatta, a következőként alkalmazta: „. . . E mostani Gyülésünknek alkalmatosságával el végeztük, hogy az idestova

koborlani sokféle károkat és lopásokat végbe vinni szokott cigány nemzetség megbolozására nézve . . . A ló tartásától tellyességgel tilalmaztassék Passus nélkül utazni, vásárra menni 25 pálczta büntetés alatt szabad ne légyen, az idegen cigányság pedig vármegyénkben teljességgel ne ersztessék, hanem azonnal üzettsék ki és verettsék vissza.”^{2 6}

1766-ban az országos rendelkezések hatására Zemplén, Abaúj és Borsod megye is elrendelte a kóborló cigányok letelepítését. „Naponként tapasztalható lovak lopása annyival is inkább eltávoztathassék és az arra hajlandó Czigány Nemzetség ezen alkalmatosságtól és szokástól elvonattassék, mostan tartott gyűlésünk alkalmatosságával újra megújítván azon rendelkezésünket és végzésünket, hogy azoknak semmi kigondolható szín és mód alatt lovakat tartani, azokkal vásárokra járni és kereskedni szabad ne légyen.” Máskor a következőket határozták: „Az Czigányságnak meg zabolására és bizonyos Lakó Helyekre leendő meg határozása most újonnan sürgettetvén az felséges Királyi Helytartó Tanács által, ugy magunk is bővebben meg fontolván kóborlásokbul származó sokféle rosszaságoknak mivoltát . . . Generális Gyűlésünkben meg egyezett akarattal oly rendelést tettünk, hogy Megyénkbelieknek minden sátorozás és kóborlás keményen eltiltatván bizonyos helyeken az is nem sátorban, hanem házakban lakni tartozzanak.” Borsod megye még szigorúbb rendszabást hozott: „Megyénknek azon lakosait, kik cigány nevezett alatt voltak, az idestova kóborlásoktól és felebarátjaiknak meg károsításától eddig folytatott élettől el vonhassuk oly rendelést tettünk . . . Sátorjaik elszedessenek, hogy ily móddal az állandó lakásra és házak építésére kényszerítettvén az józan erkölchöz és más szegény lakosaink módja szerint élelmeknek kereséséhez szokjanak.”^{2 1}

A cigánysággal szemben Zemplén a szomszédos vármegyékkel együtt hasonló szigorú és következetességgel járt el, bizonyítja, hogy intézkedéseit sorra megküldte Abaúj, Borsod, Bereg, Ung és Szabolcs vármegyéknek is, mint 1771-ben tette: „Felsőbb esztendőkből Megyénkben lakozott Czigányságot sok féle kárvallásait az népnek tapasztalván, lovak tartásátul ell tiltottuk volna, gondolván aztat, hogy azután az ló tartás letelepedeteknek főképpen meg engedődvén más és többi szegény adó fizető népünk módgya szerint fogja követni élelmének folytatását. Ellenkezőt tapasztalván abban, hogy tovább tovább gonosz szándékjokat ne követhessék és így az tolvajság és cserelés által szegény népünk ne kárositassék. Közös akaratul ezen Gyűlésünkben ell végeztük, hogy senki Megyénkben Lakozó Czigányok közül ezután lovat ne tarcsón, a' kinek pedig vagyon asztat usque I-mum Marty. 1771. elladgya, más képpen azonnal ell vétetődik ingyen vagy meg lövöldöztetik, ugy hasonlól ha más szomszéd Nemes Vármegyéből Megyénkben jönne valamely cigány lovon, azon ló is azonnal confiscaltatik és maga vissza igazittatik, de hogy ezen végezésünk annyival is hathatóssabb erőt vehessen és állandóbb lehessen, Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek is szomszédóságosan jelenteni kívántuk, kérvén, hogy Megyékben ezen rendelésünket közönségessé tenni, hogy az által is kára kinek kinek ell távoztathassék és vélünk ezen köz jó rendtartás véget hasonlólul megh egyezni ne terheltesenek . . .”^{2 2}

1773-ban a tokaji járás főszolgabírája már alig tűrte meg a cigányok jelenlétét a kerületében, körlevelében utasította a bírókat, hogy „. . . Mindenütt az hol cigányok vannak, azoknak kunyhólyokat hányják széllyel, idegen cigány ha jön verjék vissza hova való és ha csak cigányul beszélnének is mindjár pálczázzák és korbátsollyák.”^{2 3}

1784-ben II. József parancsára még kegyetlenebb utasítás jött, amelyben az állandó munkánélküli cigányoktól gyermekeiket elszakították és mesterségre nevelték magyar családok felügyeletében; a megyei körlevél erről így számolt be. „Mivel Ő Felsőge keményen újra az cigányok regulaióját sürgeti s elsőben is parancsolja, hogy nem musikával, hanem kézi munkával kenyeret keressenek. Azért minden város és helység Birái azonnal

az cigányoktól az hegedüket szedjék el és senkinek semmi szin alatt ki ne adják, ha pedig hegedülni kocsmákon észre veszik, azonnal Ujhelybe küldtessenek. Az gyermekek elszedetettnek és mindenüket ki kell adni és fel írni négy esztendőn felül, főképp mesterségekre adni kelletik a parasztnak vagy aki elviszi. Ezeket pedig Birák Uramiék olly szorgalmatossággal cselekedjék, hogyha elmulik meg feleljenek az nemes vármegye előtt, aki pedig gyermekét visszaveszi, tehát mindjárt Ujhelybe tömlöcbe küldtessen.”²⁴

A cigányok foglalkozására is találhatók levéltári adatok, melyek bizonyítják az évszázados hagyományokat őrző és folytató mesterségeiket: a kovácmesterséget, lakatos-ságot, lókupeckodást, zenélést, a megye déli részén a vályogvetést.

1739-ben Kálnássy Ferenc gyámi számadásából kitűnik, hogy Gálszéczen cigányt alkalmazott cselédnek, aki ügyesen elvégzett többféle munkát is, a béresek szokásos munkáján kívül megjavította a szekereket, jól tudott épületfát faragni és szegeket is készített, kovácsolt.²⁵

A cigányösszeírásokból pl. a sárospataki uradalom 1759. évi összeírásából kitűnik, hogy az összeírt 37 családfőből foglalkozás szerint megjelölve több kovács, nyeregcsináló, lakatos van és több családnév mesterségre utal, mint Tekenős, Puttonos, Rézműves, Lakatos, Rostás, Orsós.²⁶

Szokás lehetett finomabb munkákat, mint ötvös és vésnök feladatot cigányra bízni, de az 1792. évi hegyaljai kerület egyik szolgabírója körlevélben megtiltotta, hogy „A’Petsét Metző Czigányoknak akár mely hivatalos petséteknek ki metszése tilalmaztatik.”²⁷

A városok, községek az állati hullák eltakarítását is leggyakrabban cigányokra bízák. „Minden községben, hol gypmester van, az elhullott állatok lenyuzását és eltakarítását csak az teljesitheti. Ezen cigányok kötelessége az elhullott állatok lenyuzása, az állati hullák eltakarítása, a kóbór, veszett, vagy veszettség gyanujában lévő állatok kiirtása, a dögterek rendben tartása. Szedhető díjak: ló, szamár, öszvér, szarvasmarha és disznó lenyuzása és eltakarítása, ha a bőr használata a tulajdonosnak megengedtetik 1–1 forint ugyanezen állatok egyszerű eltakarítása 50–50 krajcár. Borju, csikó, juh, kecske, kutya, macska lenyuzása 50–50 krajcár, egyszerű eltakarítása 30 krajcár. Ebek és macskák tömeges kiirtásánál ha a 10 db-ot meg nem haladja, darabonként 20 krajcár, ha meghaladja minden további darabért 10–10 krajcár.”²⁸

Szokás volt, hogy vármegyei hóhérnak is cigányokat alkalmaztak, ennek megszüntetésére azonban a Helytartó Tanács parancsot adott ki. Az 1793-as évi rendelkezésre Zemplén megye közgyűlése június 25-én az alábbi felírást tette: „Jelentést tétetni kívánatik az eránt, hogy azon szokás, melly szerint több Vármegyékben a halálra ítélt Rabokat Hóhér helyett Czigányoknak által szokták exequáltni, ezen megyében is be van é véve és mitsoda nézésből történik ez meg . . . Mellyre is minthogy ezen Megyében az környül irtt Executionnak módja szokásban nintsen, sőt a Megye Conventionatus Hóhért tartana . . . Ez válaszul adatni rendeltetett.”²⁹

A cigánycsaládok fő megélhetésüket alkalmi munkákból, napszámból, az asszonyaik keresetéből, tapasztás, meszelés, mosás és más apróbb ház körüli teendők elvégzéséért kapott pénzekből és természetbeni juttatásokból fedezték. A család fenntartása az asszonyokra hárult. A II. József-féle összeírásokból több cigány neve mellé beírták ugyan, hogy zsellér (inquilinus vagy subinquilinus) de ez nem jelentett állandó mezőgazdasági munkát.

A Zemplén vármegyei Levéltárban őrzött cigány összeírásokból – noha ezek hiányosak – több érdekes jelenség figyelhető meg. Az 1779-es országos rendeletre készült összeírásokból megtudjuk, hogy mely helységeken laktak, megismerjük nevüket, foglalkozásukat, életkorukat, gyermekeik számát, a gyermekek életkorát. A járasonként, kerü-

letenként készült kimutatások összesítésével megkapjuk, hogy Zemplén vármegyének 1779-ben 1135 fő cigány lakossága volt³⁰ legtöbbször Tokajban 60 fő és a megye székvárosában Sátoraljaujhelyben laktak, szám szerint 34 személy. Sok cigány élt Zemplén megye gazdagabb déli területein Tokaj és vidékén, valamint a Bodroghközben. Hernádnémetiben 25, Tiszalúcon 27, Gesztlyben 24, Megyaszón 22, Taktaharkányban 14, Királyhelmeceken 27, Terebesen 16 fő.³¹

Az 1776. évi tokaji cigány összeírás adatai szerint a városban 15 családfő, 15 feleség és 30 gyermek, összesen 60 cigány élt, számuk megegyezett az 1779-es összeírásával. A gyermekek számának alakulása családonként: gyermektelen 3 család, 1 gyermek van 4 családban, kettő 4 család, három gyermek 1, négy gyermek 1, öt gyermek 1, hat gyermek 1 családban van.³²

Az 1785. évi tokaji összeírásukból kitűnik, hogy 21 családfő van, ebből 19 házas, 2 özvegy. Összeírtak 19 feleséget, 26 gyermeket és 2 magános nőt, egyik özvegy. Ez összesen 68 fő.³³

Az 1787. évi tokaji cigány összeírásból érdekes adatok olvashatók ki. Az ekkor Tokajban élt 21 családfő a foglalkozási rovatok tanulságai szerint az alábbiakat tükrözi: kézműves (faber) 4, kapás 9, katona 1, szőlőben dolgozó 2, muzsikus 4 és új házas 1. Az életkoruk feltüntetésével kiderül, hogy a legöregebb férfi Horvát Ferenc 60 éves, a legöregebb asszony Kakara Krisztina 67 éves. A cigánylányok fiatalon mentek férjhez, a kimutatások szerint Kakara László felesége 15 éves és már van egy éves Ferenc nevű fia. Bandi István neje 16 éves, Titai Györgyné 18, Horváth Györgyné 18. Az összeírt 21 családfőből csak 6 cigánycsaládnak van saját háza, általában a nagyobb családoknak, bár van 3 és 2 gyermekes család is ház nélkül. A muzsikus cigánynak Bodroghkisfaludon, özvegy Horváth Miklósnénak pedig Rakamazon van háza. Az ekkor összeírt 23 gyermekből 7 árva található, akik rokon cigánycsaládokban nevelkednek. A cigányok iskolázatlanságára jellemző, hogy a 23 gyerekből csak a Jónás András 10 és 12 éves fiai járnak iskolába.³⁴

A hatóságok – főleg ha a cigányok összeütközésbe kerültek a törvényekkel – esküt követeltek tőlük. Két ilyen cigányeskü szövege ismeretes Zemplén megyéből, egyik 1630. körüli időből, amelynek szövege a következő: „Valamint Faraó királyt az Isten a Veres tenger mélységében elsillyesztette, ugy engemet is a föld gyomrában elsillyeszzen és ha igazat nem mondanék, átkozott legyek, soha se lopásban, se cserélésben és semmi dolgaimban szerencsém ne legyen, sőt első cserélésemben az lovam csudává váljon és számárrá légyen, akasztófán száradjak dühös hóhér keze által . . .”³⁵

A másik tanúvallomásukkor tett esküjük 1680-ból való: „Juramentum Zingarorum.” „Én esküszöm az Atya fiu Szent Lélek egy bizony Ur Istenre tellyes Szent Háromság, Boldogságos Szüz Máriára és Istennek minden szenteire, hogy én az jelen való dologban, amire kérdendő leszek, vagy mit tudok, láttam, avagy hallottam, mindeneket igazan meg mondom és meg vallom és ha valami leg kisebbet is eltagadnék vagy hozzá tennék, aki igaz nem volna, tehát valamint régente Faraó Királyt az Isten az Veres Tenger mélységében el sillyesztette, ugy engemet is mindjárt a Föld gyomrában sillyeszzen el és ha igazat nem vallanék, átkozott legyek mind jártamban, keltemben, nyugtomban, mentemben egész harmadiziglen soha se lopásban, se tserélésben és semmi némű dolgaimban szerencsém ne legyen, sőt első tserélésemben az lovam csudává vállyon, és számárrá legyen és illyen száraz földé tétessen, mint az kinn állok és azzal nyilatkozzon ki, ha nem igazán esküszöm az akasztófán száradgyak meg és a Dühös hóhér keze által mullyak ki ez világból és ha még is igazat nem vallanék, vagy valamit el tagadnék, mind ezek rajtam és nemzettségemen harmadiziglen ugy történyenek.”³⁶

Mindkét eskü szövege történeti és néprajzi szempontból is nagyon érdekes és figyelemreméltó.

A közölt zempléni levéltári iratok segítséget adhatnak a magyarországi cigányság XVII–XVIII. szd.-i történetének megírásához, hiszen a jelenükről a közelmúltjukról sokat írnak, vitatkoznak^{3 7} de a múltjukról alapos átfogó magyar nyelvű tanulmány alig található, ami van is, szemléletben régi, céljában, szándékában elavult.

Szükség lenne a szovjet és a jugoszláv történészek e témában végzett levéltári történeti kutatásait, eredményeit felhasználni a hazai cigányság múltjának összehasonlító, elemzőbb, alaposabb megismertetéséhez.^{3 8}

A cigányság saját múltismerete hiányos. A jelenből kiinduló jövő építéséhez eddigi munkája kevés, a társadalomtól is több kell, mint intézményes jóakarát, politikai határozatok, bizalmat erősítő konkrét cselekedet, melyekhez a cigányság nagyobb cselekvő részt vállalása párosulhat. Jó lenne, ha nemcsak a jelenben, a jelennek élnének, hanem alaposan megismernék múltjukat, amelyre jövőjük épülhet.

HÖGYE ISTVÁN

JEGYZETEK

1. Élet és Irodalom 1971. évf. cikkei. *Táncos Gábor, Csányi László, Gyertyán Ervin, Szegő László* cikkei, *Világosság* 1982. 1. sz., *Lendvai Ferenc* cikke. Valóság 1974. 1. sz. *Kemény István* írása, *Kritika* 1981. 11. sz. *Csalog Zsolt* vitája *Vekerdi Józseffel*, *Vigilia* 1981. októberi számának cikkei.
2. *Szirmay Antal*: Notitia Topographica, Politica Zempléniensis Buda 1803. 330. o.
3. *Tamás Ervin*–*Révész Tamás*: Búcsú a cigányteleptől. Kossuth Kiadó Bp. 1977. 9. o.
4. *Szirmay*: im. 54–55. o. és Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez II. kötet 198–199. o. Matolay Etele közlése.
5. Zemplén vármegye Levéltára (ezután Z. lt.) IV–1001/b. Fasc. 238. No. 40.
6. *Szirmay*: i. m. 56. o.
7. *Felhő Ibolya*–*Vörös Antal*: A Helytartó Tanács Levéltára Bp. 1961. 169–187. o.
8. Z. lt. Fasc. Crim. 357. No. 89.
9. Z. lt. Fasc. Crim. 357. No. 90.
10. Z. lt. Fasc. Crim. 403. No. 25.
11. Z. lt. Fasc. Crim. 403. No. 26.
12. Z. lt. Fasc. Crim. 357. No. 94.
13. Z. lt. Olaszliszka körlevelek jegyzőkönyve 1790. 59. o.
14. Z. lt. Közgyűlési jkv. 1765. év 814. o.
15. Z. lt. Közgyűlési jkv. 1742. év 89. o.
16. Z. lt. Közgyűlési jkv. 1753. év 318. o.
17. Z. lt. Közgyűlési jkv. 1753. év 490–491. o.
18. Z. lt. Közgyűlési jkv. 1758. év 357. o.
19. Z. lt. Közgyűlési jkv. 1760. év 311. o.
20. Z. lt. Közgyűlési jkv. 1760. év 344. o.
21. Z. lt. Közgyűlési jkv. 1766. év 462. o., 589. o., 718. o., 1024. o.
22. Z. lt. Közgyűlési jkv. 1771. év 124. o.
23. Z. lt. Tokaj körlevelek 1773. No. 2.
24. Z. lt. Tokaj körlevelek 1784. No. 9.
25. Z. lt. IV–1001/b. Loc. 105. No. 677.
26. Z. lt. Loc. 10. No. 1. 1759. évi sárospataki uradalmi cigányösszeírás.
27. Z. lt. Tokaj körlevelek jkv. 1792. év szn.
28. Z. lt. IV–1415. No. 62.
29. Z. lt. IV–1001/c. Prot. 139. 1005. o.
30. Z. lt. Loc. 13. No. 122.
31. Z. lt. Loc. 13. No. 134.
32. Z. lt. Tokaj V/36. Cigányösszeírások 1776.
33. Z. lt. Tokaj V/36. Összeírás 1785.

34. Z. lt. Tokaj V/36. I/11. Összeírás 1787.
35. Szirmay i. m. 55. o.
36. Z. lt. Fasc. 238. No. 42. Juramentum Zingarorum Ao. 1680.
37. *Lehoczky Tivadar*: Adatok a magyar cigányok történetéhez. Századok 1881. 152–154. o. *Erdős Kamill*: Cigánytörvényszék. Néprajzi Közlemények 1959. 203–214. és Néprajzi Közlemények 1958. 152–173. *Tamás Ervin–Révész Tamás*: Búcsú a cigányteleptől. Bp. 1977. *Haydín Imre*: Adatok a felvidéki cigányság történetéhez. Pozsony 1888.
38. *Csebokszarov–I. A. Csebokszarova*: Népek, rasszok, kultúrák. Bp. 1973. és a jugoszláv történészek főleg *Durdica Petrovic*, *Muhamed Mujic* és *Olga Zirojevic* tanulmányai.